

Van schoolslag en watergewenning

Een voorzichtige duik in het bad van zelfsturend-zelfstandig leren

Gerd Cornelissen

Een kind gooi je niet in zee. Je laat het in een ploeterbadje langzaam wennen aan het water. Je leert het in een zwembad stapsgewijs armen en benen gebruiken tot het een paar baantjes boven blijft. Dan pas gooi je het kind in zee, waar het spartelend, springend, zwemmend geniet en zich verder bekwaamt in het boven water blijven.

Je gooit een leerling evenmin in zelfsturend-zelfstandig leren. Je leert hem langzaam wennen door het stapsgewijs invoeren van zelfstandig werken. Je geeft hem zicht op regulatie- en verwerkingsstrategieën en leert hem die hanteren in kleine hoeveelheden (het creëren van constructieve fricties). Als het referentiekader voldoende uitgebouwd is, kan hij zijn eigen leerproces gefundeerd in handen nemen in zelfsturend-zelfstandig leren.¹

HET REFERENTIEKADER: HET VERWERVEN VAN LEERVAARDIGHEDEN

De didactiek van zelfsturend-zelfstandig leren wil leerlingen bewust hun leerproces in handen geven en laten sturen. Opdat leerlingen dat zouden kunnen, moeten zij zicht krijgen op wat dat leerproces precies inhoudt en welke handelingen welke resultaten geven. Leeractiviteiten en leerstrategieën worden bijgevolg onderwerp van instructie en worden best ook in een didactisch uitgebalanceerd referentiekader als deelvaardigheden aan de lerenden aangeboden. In het eigen vak is het belangrijk om binnen een referentiekader op zoek te gaan naar een leerlijn die de leerlingen heel stapsgewijs *constructieve fricties* of positieve uitdagingen biedt op het pad naar autonome leerder.

Het referentiekader dat ik in mijn vak – Nederlands in de derde graad aso – hanteer, is hetzelfde als het referentiekader dat wij schoolbreed hanteren in een geïntegreerde leerlijn leren leren van 1 tot en met 6. (Voor een uitgewerkte versie van dit referentiekader, zie o.a. Vercammen (1999) en Van Petegem & De Maeyer (1999) in VONK 29/1.) Wij hebben op onze school, het Sint-Ritacollege in Kontich, gekozen voor het referentiekader van Vermunt (1992) om leerlingen zicht te geven op en zich te laten oefenen in de drie componenten van het leerproces. Deze drie componenten zijn:

In het eigen vak is het belangrijk om binnen een referentiekader op zoek te gaan naar een leerlijn die de leerlingen heel stapsgewijs constructieve fricties of positieve uitdagingen biedt op het pad naar autonome leerder.

- (1) *regulatie van het leerproces*: zelfstandige leerders moeten een sterke interne sturing ontwikkelen en bijgevolg regulatiestrategieën ontwikkelen;
- (2) *cognitieve verwerking van leerinhouden en het opbouwen van vaardigheden*: zelfstandige leerders moeten zelf een adequate verwerkingsstrategie kunnen kiezen bij elke soort van leerinhoud en/of vaardigheidsontwikkeling;
- (3) *affectieve verwerking van het leerproces*: zelfstandige leerders moeten hun eigen al dan niet welbevinden ten opzichte van het leren kunnen duiden.

Om dit te leren, biedt het referentiekader leerlingen leeractiviteiten aan waarin zij zich kunnen oefenen in de diverse strategieën:

- (1) *regulatiestrategieën*, dat wil zeggen het leren reguleren of organiseren van hun werk door middel van onder andere de volgende strategieën: plannen op lange termijn, plannen op korte termijn, zich oriënteren op de leertaak, reflecteren over de gebruikte verwerkingsstrategieën, eventueel bijsturen;

Onze leerlingen in een derde graad aso zijn vaak zo vervreemd van hun leerproces dat zij er niet toe komen om 'te werken in de klas': ze doen dat thuis wel.

- (2) *cognitieve verwerkingsstrategieën*, dat wil zeggen het verwerken van leerstof en/of inoefenen van vaardigheden door middel van onder andere de volgende strategieën:
 - *stapsgewijze verwerking*: informeren, analyseren en memoriseren;
 - *diepte verwerking*: relateren, structureren, kritisch verwerken;
 - *concrete verwerking*: toepassen;
- (3) *affectieve verwerkingstrategieën*, dat wil zeggen zicht krijgen op het al dan niet welbevinden bij het leersproces door middel van onder andere de volgende strategieën: zichzelf beoordelen, waarderen, concentreren, attribueren (het

toeschrijven van resultaten aan oorzaken), zich inspannen, emoties opwekken, verwachten, omgaan met stress, omgaan met ontgoocheling, succes,...

Net zoals wij binnen het werken met vakspecifieke vaardigheden eerst deelvaardigheden aanbieden en inoefenen om daarna te komen tot totaalvaardigheden, kunnen wij dat ook doen met leervaardigheden. Wat volgt, is een geleidelijke opbouw van *zelfstandig werken* over *zelfstandig leren* naar *zelfsturend-zelfstandig leren* binnen Nederlands in de derde graad aso. Telkens wordt in één stap één deelvaardigheid bijgevoegd. Het aandeel van de leerstof waar de leerlingen zelfstandig mee aan de slag gaan, blijft ook bewust heel beperkt tot een zeer afgebakend terrein.

Net zoals wij binnen het werken met vakspecifieke vaardigheden eerst deelvaardigheden aanbieden en inoefenen om daarna te komen tot totaalvaardigheden, kunnen wij dat ook doen met leervaardigheden.

ZELFSTANDIG WERKEN

HET TRAINEN VAN REGULATIESTRATEGIEËN IN REGULATIEACTIVITEITEN

De vakdidactiek Nederlands kan activiteiten aanbieden die leerlingen vaardig laten worden in het kiezen en hanteren van leerstrategieën. Belangrijk is dat de opbouw stapsgewijs gebeurt. Als leerlingen in een eerste stap regulatie- en verwerkingsstrategieën gelijktijdig moeten aanwenden in een semesteromvattend pakket ontstaat er gevaar voor destructieve fricties. Door het overaanbod weten leerlingen niet wat van hen verwacht wordt en bijgevolg haken ze af en is er geen sprake meer van een leerproces. Bovendien zijn onze leerlingen in een derde graad aso heel vaak zo

vervreemd van hun leerproces dat zij er niet toe komen om 'te werken in de klas': ze doen dat thuis wel.

In de volgende lessenreeks² van zes lesuren gespreid over zes weken voor de herfstvakantie in het eerste semester van het vijfde jaar oefenen de leerlingen enkel in planning en efficiënt tijdsgebruik in de klas. De opdrachten zijn zodanig dat leerlingen niet hoeven na te denken over verwerkingsstrategieën; zij moeten enkel hun werk regule-

ren. Motiverend is de ingebouwde keuzemogelijkheid om één onderwerp niet te behandelen. In de opdrachten komen de verschillende vaardigheden van het vak Nederlands aan bod en worden ook leerinhouden van die periode verwerkt. De opdrachten kunnen echter onafhankelijk van de leerinhouden verwerkt worden: je kan zowel voor als na een lessenreeks rond naamkunde wat opzoekwerk daarrond op internet doen.

Nederlands vijf **ZELFSTANDIG WERK**

PERIODE: eerste semester deel 1 (23/9 tot 28/10)

Vanaf 23/9 wordt tijdens de lessen Nederlands één lesuur per week voorbehouden voor zelfstandig werk. In het eerste deel van het eerste semester wennen wij aan de werkvorm. De leerlingen krijgen voor 6 lesuren 7 opdrachten aangeboden waarvan zij er 6 moeten maken. De opdrachten zijn zodanig dat zij in één lesuur afgewerkt kunnen worden. De leerlingen maken op voorhand een planning wanneer en met wie zij aan welke opdracht gaan werken. De leerkracht krijgt een kopie van deze planning zodat zij weet welk materiaal zij voor wie moet meebrengen voor elke zelfstandig werkles.

OPDRACHTEN:

- 1 Leesvaardigheidsoefening: syntheseschema van een tekst
 - per twee samenwerken mag, individueel afgeven
 - verplicht uit te voeren opdracht
- 2 Schrijfvaardigheidsoefening: commentaartekst schrijven bij tekst gebruikt voor syntheseschema
 - individuele opdracht
 - verplicht uit te voeren opdracht
- 3 Spreekvaardigheidsoefening voorbereiden: creatieve oefening met Reinaert-figuur als centrale gast
 - opdracht maken en uitvoeren in groep van vier

- 4 Luistervaardigheidsoefening: *Het onderzoek* (kort hoorspel in verband met oorlogsmisdadiger)
 - opdracht maken met twee
- 5 Leesvaardigheidsoefening: literaire analyse van een kort fragment uit *Robinson* over verliefdheid
 - individuele opdracht of per twee
- 6 Taalbeschouwing – naamkunde: zoekopdrachten op het internet
 - opdracht per twee
 - criterium samenwerking: iemand met internetervaring werkt met iemand zonder internetervaring
- 7 Schrijfvaardigheidsoefening – creatieve schrijfoefening: keuze proza of poëzie
 - proza: met enkele aangereikte ingrediënten een ... verhaal schrijven
 - poëzie: vanuit associaties komen tot poëzie
 - individuele opdracht of per twee

Opdrachten 1 en 2 worden gequoteerd op 20 punten, de andere op 10 punten.

ZELFSTANDIG LEREN

HET TRAINEN VAN VERWERKINGS- EN REGULATIESTRATEGIEËN IN VERWERKINGS- EN REGULATIEACTIVITEITEN

In het tweede semester van het vijfde jaar krijgen de leerlingen een totaalpakket aangeboden waarmee zij gedurende één lesuur per week zelfstandig aan de slag moeten.

De doelstelling is dat zij de school verlaten als literair competente lezers met zicht op eigen leerprocessen en voorkeuren.

Het maken en gebruiken van een eigen planning blijft behouden. De opdrachten zijn veel minder omljnd. Zij moeten, om het pakket afgewerkt te krijgen, ook een combinatie maken van school- en thuiswerk, wat planning en taakoriëntatie uitdagender maakt en bij-

gevolg leidt tot een constructieve frictie.

Voor een welomschreven deel van de leerstof, de verhandeling, moeten zij zelfstandig een leertraject doorlopen dat vroeger door de leerkracht zeer geleid en gefaseerd aangeboden werd. Zij moeten hier een volledig verwerkingsproces zelfstandig in handen nemen en doormaken. Als hulp hierbij krijgen zij een werkwijzer die een weg uitstippelt, maar niet volledig stuurt: zij moeten regelmatig hun eigen richting kiezen. (Voor de volledig uitgewerkte werkwijzer, zie Cornelissen (1999) in VONK 29/1.)

ZELFSTUREND-ZELFSTANDIG LEREN

REGULATIE- EN VERWERKINGSSTRATEGIEËN ZELFSTUREND HANTEREN

Vanaf het tweede semester van het vijfde jaar werken de leerlingen aan een graadom-

vattend leesdossier. De inspiratie en aanzet om te werken met een leesdossier werd gegeven door Dirksen & Prak (1998). Door op deze manier de huislectuur te organiseren, worden leerlingen uitgenodigd om hun weg te zoeken door de verschillende verwerkingsvormen van literatuur, van creatief tot mediabewust, van structureel-analytisch tot affectief. Leerlingen reflecteren heel bewust over hun verwerkingskeuze, wat past bij hen, wat past bij het boek. De doelstelling is dat zij de school verlaten als literair competente lezers met zicht op eigen leerprocessen en voorkeuren. De zelfregula-

tie ligt in het zesde jaar binnen het flexibel taken- en toetsenbeleid van onze school. De leerlingen krijgen voor alle vakken alle taken aan het begin van het semester en bepalen zelf welke taken zij afgeven op één van de drie daarvoor voorziene data.

Mijn eerste groep leerlingen die met dit leesdossier werkt, is bijna afgestudeerd. Zij hebben op een zeer leuke en positieve manier gewerkt met literatuur, ieder op hun eigen niveau. Zij moedigen mij in ieder geval aan om op de ingeslagen weg verder te gaan.

NEDERLANDS LEESDOSSIER DERDE GRAAD

1 Wat?

Het leesdossier is een weergave van je verwerking van lectuur in het tweede semester van het vijfde jaar en het volledige zesde jaar. Het is ook de weergave van je leerproces in verband met literatuur lezen en beleven in twee uitgewerkte balansverslagen.

2 Hoe?

Het leesdossier bevat de uitwerking van zes verplichte lectuurtaken en twee balansverslagen. Daarnaast mag je in het leesdossier nog andere leeservaringen opnemen, maar dat is niet verplicht.

De zes verplichte *lectuurtaken* zijn verspreid over drie semesters:

- twee lectuurtaken in het tweede semester van het vijfde jaar: één individueel, één mag met twee of drie;
- twee lectuurtaken in het eerste semester van het zesde jaar: één individueel, één mag met twee of drie;
- twee lectuurtaken in het tweede semester van het zesde jaar: individueel of met twee of drie.

De *balansverslagen* zijn verdeeld over de twee jaren: één aan het einde van het vijfde jaar, één aan het einde van het zesde jaar.

3 Evaluatie

Elke *lectuurtaak* wordt afzonderlijk beoordeeld op de volgende criteria:

- verwerkingsoriëntatie;
- verwerking:
 - grondigheid;
 - aangepastheid;
 - kwaliteit;
 - originaliteit;
 - nauwkeurigheid;
 - structuur;
 - verwoording.

Elk *balansverslag* wordt beoordeeld op de volgende criteria:

- leerproces;
- zelfanalyse;
- structuur;
- verwoording.

Op het eindexamen van het zesde jaar is er een evaluatiegesprek rond je leerproces in verband met literatuur lezen waarbij het gehele leesdossier een doorslaggevende rol speelt.

4 Boekkeuze

- In het vijfde jaar maak je een keuze uit de lectuurlijst voor het vijfde jaar. In overleg met de leerkracht mag je een uitstapje maken naar de lijst van het zesde jaar. Ook recente uitgaven mag je voorleggen.
- In het zesde jaar maak je een keuze uit de lectuurlijst voor het zesde jaar. Ook hier mag je recente uitgaven voorleggen. Bovendien mag je één boek volledig vrij kiezen, fictie of niet-fictie.
- Een verantwoording van je boekkeuze is niet verplicht, maar wel zeer zinvol.

5 Verwerkingsmogelijkheden

Voor het leesdossier worden vier verwerkingsmogelijkheden voorgesteld. Als lerende lezer ga je zelf op zoek in deze verwerkingsmogelijkheden naar wat jou ligt en boeit enerzijds, naar die verwerking die dat boek voor jou een meerwaarde kan geven anderzijds.

VERWERKING 1: *als mediabewuste lezer*

Een boek situeren in tijd en maatschappij door media-onderzoek: recensies, besprekingen, optredens, conflicten, film.

VERWERKING 2: *als gestructureerde lezer*

Een boek als gestructureerd lezer benaderen door het te plaatsen in het communicatieschema, door het te ontleden vanuit romantische hoek, door een laag van het boek uit te diepen.

VERWERKING 3: *als affectieve lezer*

Een boek als affectieve lezer benaderen door na te gaan hoe het boek jouw gevoelens aanspreekt. Je onderzoekt wat het thema van het boek of de personages of de standpunten of de uitwerking,... jou doen.

VERWERKING 4: *als creatieve lezer*

Als creatieve lezer spoort het boek jou aan om zelf creatief aan het werk te gaan en op een creatieve manier je verwerking vorm te geven met de nodige verbale duiding.

Je mag je per boek beperken tot één grondige verwerkingsvorm. Je mag ook vormen combineren. Belangrijk is dat je over je keuze van verwerkingsvormen nadenkt en dat je een gegronde verantwoording geeft in de verwerkingsoriëntatie. In het geheel van het leesdossier mag je uiteraard komen tot voorkeuren als het gevolg van een leerproces, niet als het gevolg van vooroordelen die leiden tot steeds dezelfde keuzen.

Werkblad
NEDERLANDS LEESDOSSIER DERDE GRAAD

BOEK:.....

1 Verwerkingsoriëntatie

1.1 Keuze verwerking(en)

1.2 Verantwoording

2 Taakoriëntatie en planning

2.1 Inventaris: wat moet ik doen voor deze taak?

2.2 Hoeveel tijd heb ik nodig om deze taak te maken?

2.3 Hoe verdeel ik die tijd?

3 Evaluatie

- 3.1 Evaluatie verwerkingskeuze: goed of slecht? waarom?
- 3.2 Evaluatie tijdsschatting
- 3.3 Opvolging planning
- 3.4 Geleerd voor de volgende keer

SLOTBESCHOUWINGEN

In deze drie stappen oefenen leerlingen telkens deelvaardigheden van de totaalvaardigheid 'leren'. Op deze manier worden zij uitgedaagd om delen van hun leerproces met kennis van zaken in handen te nemen en ontstaan er, zoals eerder vermeld, constructieve fricties. Dat wil zeggen dat de

leerlingen door de uitdaging die enerzijds als prikkel nodig is, maar anderzijds niet te overwinnend is, hun leerpaciteiten voelbaar verhogen.

Het inbouwen van geleidelijkheid is een rechtstreeks gevolg van mijn heel persoonlijke 'trial & error'. In een vorige fase ging ik ineens naar stap 2, zelfstandig leren, en voor een aantal leerlingen was de uitdaging dan net iets te groot, waardoor het eerder een destructieve dan een constructieve frictie werd. Bij de geleidelijke

opzet, zoals beschreven, heb ik wel heel sterk het gevoel dat het door de leerlingen

als zinvol ervaren wordt, dat het hen dichterbij zichzelf brengt en hen de vrijheid geeft om zich echt te ontplooien. En als leerkracht word je bevoorrechte getuige bij dat mooie proces. Het proces op zich wordt belangrijker, want je volgt het en je kan het bijsturen en dat op zeer individuele en gedifferentieerde basis in vaak heel informele, prettige en absoluut niet belerende gesprekken. Het product dat leerlingen maken, is zeker echt van hen. Bovendien kan het 'gewoon' zijn, maar meer dan af en toe is het ook 'buitengewoon'.

Zo kunnen leerkracht en leerlingen zich als 'visjes in het water' voelen. De leerlingen hun eigen leerproces in handen laten nemen in zelfsturend-zelfstandig leren kan zowel voor de leerkracht als voor de leerling een motiverende en inspirerende uitdaging zijn die het 'samen-leren' plots zoveel boeiender maakt.

Bij de geleidelijke opzet heb ik wel heel sterk het gevoel dat het door de leerlingen als zinvol ervaren wordt, dat het hen dichterbij zichzelf brengt en hen de vrijheid geeft om zich echt te ontplooien. En als leerkracht word je bevoorrechte getuige bij dat mooie proces.

Gerd Cornelissen
Sint-Ritacollege
Pierstraat 1
2550 Kontich
gerd.cornelissen@skynet.be

Noten

- 1 Dit artikel is een weergave van mijn presentatie op de veertiende HSN-conferentie (Gent, november 2000). Het zal met een iets verschillende inhoud onder dezelfde titel verschijnen in het verslagboek van die conferentie.
- 2 De inspiratie voor enkele opdrachten komt uit Netwerk Nederlands 5A.

Bibliografie

Cornelissen, G.: Van een leerlijn 'leren leren' op school naar een aanzet tot zelfsturend-zelfstandig leren in het vak Nederlands. *VONK* 29/1 (sept.-okt. 1999), p. 15-27.

Dirksen, J. & D. Prak: *Handleiding leesdossier. Een complete gids voor docenten Nederlands en moderne vreemde talen*. Amsterdam: Bulkboek bv., 1998.

Van Petegem, P. & S. De Maeyer: Zelfverantwoordelijk leren en leerstijlgeoriënteerde studiebegeleiding. *VONK* 29/1 (sept.-okt. 1999), p. 29-46.

Vercammen, L.: Leren leren en het vak Nederlands: koele minnaars? *VONK* 29/1 (sept.-okt. 1999), p. 3-12.

Vermunt, J.D.H.M.: *Leerstijlen en sturen van leerprocessen in het hoger onderwijs. Naar procesgerichte instructie in zelfstandig denken*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger, 1992.